

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“

Journal EPOCHI [EPOCHS]
Edition of the Department of History of
“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo

Том / Volume XXIII (2015),
Книжка / Issue 2

НА КАКВО НИ УЧИ ИСТОРИЯТА? ИНТЕРВЮ С ДОЦ. ИВАН ЛАЗАРОВ

Николай ХРИСИМОВ, Драгомир ГЕОРГИЕВ

WHAT THE HISTORY TEACHES US? AN INTERVIEW WITH ASSOC. PROF. IVAN LAZAROV

Nikolay HRISSIMOV, Dragomir GEORGIEV

1. Кога у Вас се зароди интересът към историята, или изборът на професията стана случайно?

При мен няма случайности. И тук наистина ще бъде съвсем откровен. В 4 клас, това беше през 1965 г., прочетох една книжка „Потъналата Атлантида“ на един руски автор фантаст Ал. Беляев. Тогава у мен се зароди мечтата да стана историк и да намеря потъналата Атлантида. Разбира се, после нещата взеха по-нормални измерения, но не се разделих с мечтата да стана историк. В 8 клас, учейки във Второ основно училище „Христо Ботев“ в Сливен, станах нещатен екскурзовод в къщата музей Хаджи Димитър. По това време имаше такива инициативи и извън класни форми на занимания. Явих се на конкурс и успях да го спечеля. И до ден днешен помня началото на беседата, която трябваше да изнасям пред посетителите: „*Драги посетители, тук, на 10 май 1842 г., като седмо поред дете се ражда бъдещият войвода Хаджи Димитър...*“. В гимназията вече имах ясно оформен интерес към историята, като не съм мечтал никога да ставам правист или лекар, макар че майка ми и до ден днешен не може да ми прости, че не станах лекар. (смее се)

2. Разкажете ни нещо за следването си във факултета.

Това бяха най-хубавите години. Имах щастието да бъда студент на велики учени, и то учени, които бяха до голяма степен низвергнати от комунистическата власт след Болшевишкия преврат на 9 септември 1944 г. Един добър учен в лицето на проф. Александър Бурмов, макар и отчаян комунист успя да привлече на работа във Великотърновския университет такива учени като Велизар Велков, Теофил Иванов, Борислав Примов и още много други филолози, историци, художници, които до този момент бяха подложени на забрава от комунистическата власт, но те дойдоха в нашия университет и започнаха преподавателска и научна работа след дълги години на запрещение да упражняват своята професия. Именно тези учени създадоха огромен интерес и формираха у нас стил и вкус към научното изследване, към научните проблеми и изобщо към историята като част от науките не само за човека, а и за живота. Никога няма да забравя лекциите на проф. Манчев по балканска история, които и до ден днешен могат да бъдат смятани като еталон за обучение и преподаване на балканската история от Средновековието до Ново и Най-ново време.

3. Кои бяха Вашите колеги?

Не всички си ги спомням по имена, но ние бяхме голям випуск история. Причината за това беше, че през 70-те години историята беше модерно направление, в което се кандидатстваше много. Като комплимент към мен и моето поколение искам да посоча, че тогава в специалност „Право“ се влизаше с 3,00, но в специалност „История“ не можеше да се влезе с успех по-малък от 5,00 – 5,25, не можеше и да става дума да се намери място в курсовете на обучение по история. Имаше хиляди кандидати. Тези, които кандидатстваха и преди мен, и след мен идваха не защото нямаше къде да отидат, а защото съвсем съзнателно избираха да учат история. Историята като Учителка на живота.

4. Можем ли да сравним студентския живот от тогава и днес? Кое е общото и кое е различното според Вас?

Нещата са много различни. Общото е младостта и непукизмът на младото поколение. Особено непукизмът има различни измерения, но винаги присъства в съзнанието на 20-годишните. Искам да кажа, че тогава, когато ние учехме история студентският живот в Търново беше някак си по-затворен, в смисъл, че студентите бяхме една сравнително компактна каста, която общуваше помежду си, обменяше мисли, празнуваше заедно, изобщо живееше заедно. Сега като че ли си студентската общност е много по-фрагментирана и работи всеки за себе си, макар че и това е относително понятие. Тогава, разбира се, имаше опити от страна на „майката кърмилница“ – Българската комунистическа партия да контролира строго студентския живот. Това, разбира се, не винаги ѝ се удаваше. Това ясно проличаваше особено по време на осмодекемврийските празници, които бяха проява на живия националистически дух в най-добрия смисъл на думата, в смисъла на съвършения национализъм на Георги Сава Раковски. Тогава ние не само че дефилирахме по улиците на града, но и провеждахме редица научни дискусии и конференции. Тогава за първи път през 1977 г. излезе сборник Научни трудове на студентите от Великотърновския университет. Ние бяхме първи в страната. Това впоследствие се превърна в традиция и в други университети. Провеждахме съвместни конференции и срещи, научно-изследователски експедиции със Софийския университет, защото тогава в България се преподаваше история само в тези два университета. Всичко това оформи едно много силно поколение музейни работници, преподаватели в основните и средните училища, университетски преподаватели, учени и археолози, които формират облика на българската наука в тези области. Благодарение на това, което бяхме като студенти, тогава например дискусиите по време на семинарните занятия бяха много разпалени. Сега те вървят някак по-лежерно, дори понякога не се получават не защото студентите не знаят, а просто защото те подхождат по-прагматично към подготовката си. Много често днес тази подготовка е ориентирана предимно към семестриалните изпити. Днес студентите сякаш се ръководят от принципа: „Щом имам екзистенциминимума, това ми е достатъчно“. Докато навремето ние правехме дискусии, само защото всеки от нас имаше собствена позиция и искаше да я наложи над останалите. Често пъти децибелите бяха много високи. Тук е мястото да кажа за две събития от онова време, които оставиха незаличими спомени не само у мен, но и у десетки мои колеги. Първото събитие беше през 1975 г. в 5 аудитория, когато за първи път се проведе национална дискусия относно пръстена на Калоян от гроб № 39 от църквата „Св. 40 Мъченици“. Това се случи 3 години след откриването на пръстена от Вълчо Вълков. Самият той тогава изнесе доклад по тази дискусия, че това не е цар Калоян, а е някой друг Калоян от българската история. Разбира се, историческият фронт излезе обединен срещу подобни твърдения. По това време ние, студентите, поглъщахме всяка дума, всеки аргумент, макар, че може би не осъзнавахме всичко онова, което тогава се говореше. Все пак аз смятам, че съм щастливец, тъй като тогава чух мнението на различни учени, които един и същи материал го интерпретират по различен начин, в зависимост от собствената си позиция. Второто такова голямо събитие, под формата пак на научна дискусия, беше през 1977 г. във връзка със 700 години от въстанието на Ивайло. Тя беше организирана от покойните вече доц. Христо Коларов, тогава декан на Историческия факултет, и проф. Йордан Андреев. За мое щастие, аз тогава имах да изнасям един доклад за Ивайло, който беше по студентски направен (Смее се). Днес, ако го пазех, сигурно щях да изпитам чувство за неудобство от това което съм писал, но факт е, че тогава се дадох възможности на студентите да проявят отделно критично отношение към различни аспекти от въстанието на Ивайло. Разгледана беше личността на Ивайло, също така и трафаретната характеристика, че това е антифеодално въстание. Тогава проф. Андреев издигна тезата и за това, че въстанието на Ивайло фактически е селска война, по подобие на Селската война в Германия от XVI в. Изобщо в резултат и на наши експедиции ние успяхме да поднесе своите младежки интерпретации на този проблем. Това, трябва да ви кажа, беше наистина неописуемо.

5. Какви празници имаше във факултета тогава?

Празниците, може да се каже, бяха формални и неформални, като неформалните бяха много повече. Празникът на Факултета сменяше дните, в които се отбелязваше. Това отбелязване винаги беше свързано с отбелязването на големи дати от българската история. През 80-те години даже празникът на Факултета се отбелязваше на 3 март, макар тогава този ден да не беше официален държавен празник. Ние, историците, го бяхме превърнали в повод да си припомним Освобождението на България,

и мястото на българската държавност в Европа и света през различни епохи. Спомням си също, че неофициално тогава като химн на Факултета се пееше „*Шуми Марица*”, което за онова време беше скандално. Разбира се, с това не искам да кажа, че Университетът е бил гнездо на бунтари, напротив, винаги академичното свободомислие беше част от ежедневието ни и ние не възприемахме тези неща драстично или пък провокативно. Те си бяха, буквално казано, част от образованието ни и от моето преподаване след това, когато бях вече млад асистент.

6. Как постъпихте на работа в Университета? Първите Ви впечатления „от другата страна” като преподавател?

Трябва да Ви кажа, във връзка с това, което ме питате, че аз винаги съм имал един собствен критерий за проследяване на собствената ми еволюция. Но първо да отговоря пряко на въпроса. Постъпих след Републикански конкурс за асистент в Историческия факултет. Този конкурс беше належащ поради нещастията, които буквално казано, съсипеаха Великотърновския университет. Първо, през 70-те години починаха двама млади преподаватели, асистенти по антична история – Маргарита Белова и Георги Георгиев. След това при автомобилни катастрофи загинаха и покойният доц. Христо Коларов, един изключителен човек и учен, както и моята асистента Магда Христовулова. Вследствие на тези събития беше обявен конкурс, на който се явиха шест кандидати. След провеждането на писмен и устен изпит, които продължиха до късно вечерта, имах късмета да спечеля този конкурс и да започна работа в Университета. И тогава, няма да го забравя никога, нямайки и един преподавателски час, покойният проф. Йордан Андреев ми каза няколко неща, които и до ден днешен се опитвам да прилагам в работата си със студентите. Той каза, първо, обичай студентите, ако искаш да извлечеш максималното от тях както по време на семинари, така и по време на изпити. Второ, не отваряй никога предварително студентската книжка, за да не се влияеш от оценките на останалите. По този начин ще бъдеш по-обективен в оценяването на това, което студентът е показал. И трето, цитира ми една мисъл на Сократ, че не пълнотата на знанието, а пълнотата на разбирането е важна при провеждането на изпита. Когато видиш, че студентът разбира нещата и си служи добре с историческите извори, не е необходимо да го тормозиш и да го питаш колко керемиди има аулът на хан Омуртаг, това беше изразът му.

7. Имаше ли свобода в избора на изследователската работа и преподаването?

Абсолютна свобода, и мога да кажа, че това се отнася най-вече за медиевистичните дисциплини: Средновековна обща история, История на България и Византия през Средните векове. Тук е мястото да Ви разкажа за една случка през 1984 г., свързана с покойния вече византолог и голям приятел на България, академик Геннадий Григориевич Литаврин. Тогава той беше гост в нашия университет и като млад асистент аз го придружавах навсякъде при неговите разходки в университета и България. Ние си говорихме с него доста надълго и нашироко. В един от тези разговори аз го попитах, как така избрахте за тема на специализацията Ви и съответно на докторантурата темата: „*България и Византия XI – XII в.*”? Той отговори съвсем откровенно, подсмиввайки се: „*Безопасно беше*”. Тоталитарните години, които прекарах в университета, става въпрос за периода 1980–1989 г., нямаше никакви параметри, които да определят сферата на научните интереси. Съответно ние като млади асистенти тогава имахме свобода, да избираме темите си. В началото аз мислех да продължа дипломната си работа, която беше: „*Патриарх Евтимий. Опит за историческа характеристика*”. След това се отказах от тази идея и благодарение на проф. д.и.н. Иван Йорданов от Филиала на Археологическия институт в Шумен избрах моята бъдеща тема: „*Политическата криза в България при синовете на Иван Асен II 1241 – 1277 г.*” Разговорът ни беше съвсем неформален, като неговата тема се въртеше около монетата на Мицо. Тя излезе тогава и беше публикувана от небезизвестния днес Димитър Станков, с прякор Бузата – един от най-големите дилъри на предмети и антични ценности от България. Но тогава той си работеше в България. Постепенно, именно от тази монета ми тръгна интересът към този период. Мога да кажа, че фактически аз бях човекът, който наложи Мицо не само като неуспял кандидат-цар, а като цар, и то резидирал в Търново и след това продължил войната с болярския избранник Константин Тих.

8. Кога един професионално образован човек става историк?

Ето, това е във връзка с един от по-ранните въпроси, когато Ви казах, че имам критерий за собствената ми еволюция в областта на историческата професия. И сега, ще ми позволите да го споделя, защото мисля, че той е критерий и за еволюцията. Първо, когато бях един от малцината,

положили успешно изпита по Средновековна българска история при доц. Коларов и при тогава главен асистент Йордан Андреев, имах отличен, излязох и си казах: „*Леле, колко много знам по Средновековна българска история!*” След време започнах да се готвя за държавните изпити и започнах да чета и си виках: „*Леле, колко малко знам по Средновековна българска история!*” Когато защитих дипломната работа, тъй като тогава се явявахме и на писмен държавен изпит, и на защита на дипломна работа. Та когато успешно защитих дипломна работа за патриарх Евтимий, си виках „*Аз съм спец по политически исихазъм в България през XIV в.!*” Когато две години по-късно се готвех за асистентския конкурс, си казах: „*Аз знам, че нищо не знам по Средновековна българска история!*” И така в крайна сметка и до ден днешен историк ставаш едва тогава, когато имаш съмнение във всичко което си написал или което си изследвал. Имаш ли съмнения, това означава, че не си престанал да се развиваш, а продължаваш да растеш. Затова и на моите студенти казвам: „*Ако пишете днес реферати, пазете ги, и ако Ви е срам след две години от това, което сте написали, значи се развивате. Ако смятате, че сте стигнали върха с тези реферати, значи тъпчете на едно място и доникъде не сте стигнали*”.

9. За кого се пише историята?

Аз смятам, че историята може да бъде занимателна играчка за избрани интелектуалци, но ако я пишем само за тях, това означава, че се губи смисълът на историята, защото, както Вие много добре знаете, Историята е Учителка на живота. Но за съжаление, тя има много лоши ученици и често пъти тя се повтаря не само като абсурд и като гротеска, но и като пародия на отминалите времена. Затова историята се пише и за хората, но това не означава, че тази история трябва да бъде раздавана, като знаме на национализъм, или на псевдопатриотизъм. Смятам, че професията на историка е професията да бъдем археолози на заблудите на хората, защото често пъти във времената, когато историята беше смятана за идеологическа дисциплина, в историческата памет не само на българите, но и на всички хора в Европа, имайки предвид България, бяха насадени такива клишета, които днес пречат на нормалното общуване. А това не бива да бъде така. Историческата истина не е борба с патриотизма, не е борба против национализма. Тя е борба за истината, на която сме обречени да служим.

10. Кои проблеми и теми Ви вълнуваха във Вашата кариера? Към Кои се насочихте? Към кои е трябвало да се насочите? (ПО ВРЕМЕ НА ИНТЕРВЮТО СТАНА ВЪПРОС ЧЕ ТОВА НЕ Е ДОБЪР ВЪПРОС).

Аз лично смятам, че има много области към които трябва да се насочва вниманието на един професионален историк, а не само да дълбае в една-единствена област, която за нея в крайна сметка той да знае всичко, а всъщност – нищо. Тъй като прекаленото задълбаване може да води до изолация на научните изводи от миналото такова, каквото е било, и което е обект на нашето изучаване фактически. Затова смятам, че традиционната история, в смисъла на историческия позитивизъм и на фактографията вече е минало. Ние нямаме какво толкова да търсим в областта, особено на медиевистиката, на изясняването на това, което ни се губи от погледа, тъй като с нашата наука, специално Българската медиевистика, е обречена да страда от липсата на исторически извори. Но ние с методите на културната антропология, на културологията, социалната лингвистика, с други научни методи, които са приближени на нашата историческа наука, можем да направим, по-приемлива и понятна картината на историческото ни минало. Още Петър Мутафчиев, който ми е кумир, каза, че нашата история представлява един парад от царе, патриарси, походи, войни, сражения, придобити и загубени територии, а всъщност обикновеният човек е този, който е невидимата тъкан, основа на историята. Затова именно науките за човека, включително и антропологиите, могат да бъдат в полза на историческите изследвания. Иначе черджето, на което стои нашата наука, може да бъде издърпано под краката ни и ние да се озовем паднали на земята. Нашите приоритети да бъдат обсебени от политологии, социологии, културни и исторически антропологии, потестарно-политически етнологии и т.н. Всички те трябва да бъдат в арсенала на историка.

11. Как възникна у Вас интереса към Българската средновековна кухня? Опишете най-интересната рецепта, на която сте попадал?

Този интерес е много отдавна. Той се зароди още по времето на първите експедиции, които правихме в Самоковския дял на Рила планина, Стара планина, Средна гора. Там видях различни, изключително интересни неща от традиционната кухня. След това като асистент имах възможността да направя отделни публикации по темата още през 1983 г. във връзка с всекидневието на българските

жители, но тази тема беше продължена и развита по един блестящ начин от покойния проф. Йордан Андреев. В една от първите ми статии аз обърнах особено внимание на кухнята не само на традиционния бит и душевността на средновековния българин. Оттогава винаги, в една или друга степен, когато попаднеш на подходящи исторически извори, било то български, византийски, арабски или западни съм си вадил неща, които обогатяват представата ми за начина на хранене и за средновековната кухня. Пак ще го кажа, това е едно обобщаващо понятие без конкретни измерения, защото начинът на хранене на хората, или, казано съвременно, диетата на хората през различните епохи, е различна. Има периоди, в които доминира местната храна, в други тя почти отсъства в бита на хората. Например през XIX в. обикновените българи много по-рядко са употребявали месо отколкото в една по-ранна епоха. Но пак ще кажа, статичност няма и тогава има мода, която, да речем, може да се проследи чрез византийски източници. За съжаление, български рецептурници от епохата няма. Все пак имаме описания, а и по археологически път (ние дължим много на археологията) могат да бъдат открити различни данни затова как хората са се хранили. Това може да се установи по костите, по културите, които са останали в различни видове обекти на археологически интерес. Но това е кухнята, елемент от всекидневието и храната и понякога начинът на хранене има характеристиката, на цивилизационен избор. Аз например на моите студенти в лекцията, която изнасям за християнизацията им показвам, че всъщност цивилизационен избор са направили тогава българите, а не славяните, защото при българите липсва всякакъв интерес към растителната храна. При славяните това е обичайно, и вече българите когато са принудени, като господарски народ, народ, който дава политическия елит, да премине към растителна храна, тъй като християнството изисква над 200 дена от годината в постене, настава голямата културна и цивилизационна революция в България. Например променя се номенклатурата на селското стопанство, от номадско скотовъдство се преминава към уседнало земеделие. Редуцирането на стадата води до промяната на войската, защото конете и конницата престават да бъдат основен вид войска, а такъв става пехотата. Тя обаче изисква нови оръжия, това е като ефектът на пеперудата, или ефектът на доминото, едното води до следваща промяна. Не може със сабите на конницата да се воюва в сгъстен пехотен ред. Тогава идват мечовете, но за да се случи това, са нужни и нови занаяти, защото по един начин се кове защитното въоръжение, щитът, мечовете, а по друг начин се изработват сабите, а и защитното облекло на българските воители е различно. Пехотната войска, бидейки бавно подвижна, иска със себе си да има обози. Виждаме още Крум да прави 5000 коли за обсада на Цариград. А те ще изискват пътища и ето ви бурното развитие на България през IX в. Неслучайно тогава се появяват и градовете, всичко това е свързано с промяната на начина на хранене на политическия елит, а това са българите през Средновековието. Изобщо храненето има огромни възможности за интерпретация на мястото му в живота на хората. Пак ще цитирам покойния Йордан Андреев, той казва, стомахът е душманин, добро не помни, иска да го храниш 3–4 пъти на ден. Най-странната и в този смисъл най-интересна българска рецепта е едно сведение от X в. в което се казва, че българите са ядели печени щъркели, колкото и противно да звучи днес, факт е, че е имало такова нещо. Друга интересна рецепта, която е византийска, но с българско участие. Става въпрос за едно пиршество в Константинопол, на което българските пратеници присъствали на неформална аудиенция при императора. Бил поднесен печен овен, от който, като го разрязали, излетели ята от врабци. Между другото, тук отварям една скоба, мислех си, че това са невъзможни неща, но наскоро по едно предаване беше демонстрирана подобна рецепта, но не с овен а нещо като пай с капак. От него, като го отвориха, излетяха гълъби. Разбира се, след това, върви да ядеш подобно нещо, можете да си представите, тези врабци или гълъби вътре какво са направили. (Смее се) Но това явно се прави за ефект.

12. Разкажете ни как възникна идеята за учредяване на „Клуб 1300” в Университета.

Аз не съм бил още студент, когато той възниква. Той е създаден през 1972 г., а аз бях студент през 1974 г. Тогава имаше едно правило, че член на „Клуб 1300” може да бъде само студент, който е издържал изпита по Средновековна българска история най-малко с Много добър 5,00 или ако има лична покана от Христо Коларов или Йордан Андреев. Идеята за Клуба е на двамата, кой точно е бил първоизточникът, трудно може да се каже, но и двамата създават този „Клуб 1300 години” във връзка с предстоящата 1300-годишнина от създаването на българската държава през 681 г. Целта на този Клуб беше не толкова да се четат статии, които папагалски да се повтарят от студентите. Основната цел беше да се извършат експедиции за издирване на българско културно-историческо наследство. Бяха изследвани различни епиграфски паметници от различни краища на България. Ние още като

студенти, а аз по-късно и като асистент на проф. Андреев организирахме много такива експедиции. Мисля, че имаме много интересни публикации, защото като широко скроен човек проф. Андреев даваше, разбира се, с необходимото внимание, теми, свързани с експедициите, да бъдат разработвани и публикувани от участниците в тези експедиции. Не самият той да вземе всичко като научен ръководител. Например първата ми публикация като студент, беше във връзка с един графит от скалната църква край Никопол. Този графит е свързан с битката при Никопол от 1396 г. След това покойният вече доц. Стоян Богданов също публикува материал от наши експедиции в с. Царевец (Врачанско). Дори мога да кажа, че в многотомната история на България, академичното издание, в том 3 има публикуван един от надписите, открит и проучен от „Клуб 1300“ във връзка с първото може би масово помохамеданчване на българи от Плевенския край от 1515 г. Това е надписът на Влако Доброслав, който е много интересен. Така че не е само това. Разбира се, в Странджа бяхме по дирите на исихастката обител на Св. Григорий Синаит. В Тревненския балкан търсихме мястото на битката през 1190 г., в която Исак II Ангел претърпява унищожително поражение. След това в Самоковския дял на Рила изследвахме османо-турското завоевание на София и Софийското поле в края на XIV в. Разбира се, аз не мога да изброя всички експедиции, но те се провеждаха всяка година. Откривали сме автографи на Софроний Врачански в манастира „Св. Безсребреници“ над Карлуково. Изследвали сме пещерите във Врачанско, както и на много други места. Мисля, че тогава това не бяха екскурзии, защото те си бяха чисти научни експедиции с много добра логистика и подготовка.

13. Ако днес можехте отново да избирате, бихте ли станали историк и преподавател?

Да, при това бих станал медиевист. Изборът ми е предопределен още от невръстна детска възраст, както се казва. Но това е истина, не е кокетничене дете ви го казвам. Много ясно си спомням как направих този избор.

14. Как виждате бъдещето на образованието по история в България?

Мъгляво... Но вижте, аз не съм такъв песимист. Смятам, че никога в човешката история няма само еволюционно прогресивно линейно развитие. Винаги в историята има възходи, спадове, отново постижения и затлачване. Но сега в нашата история това е хубавото, че изцяло е изгъкана от дискусии. Това дава надежда, защото дори и вече да не е модерно да се учи история, все пак онези, които имат интелектуално предразположение към търсене на истините за себе си, за човека, за обществата. Този човек винаги ще избере да учи история.

15. На какво и кого трябва да учи историята?

Аз съм убеден в това, че Историята трябва да учи не само нас, историците, но и всички хора, че не сме нито първите, нито последните и че под земята има десетки пъти повече хора, отколкото над нея. Светът е тленен и ние не бива да си мислим, че ще бъдем вечно на тази земя и че сме постигнали Абсолютната истина, няма такава...